

ПРИКАЗИ

*ур. Марина Мандић*

REVIEWS

*ed. Marina Mandić*



## Култура у срцу звука: антрополошки осврт на режиме знања у савременој етномузикологији

Ива Ненић, *Звук у срцу културе: дискурси, праксе и епистеме савремене етномузикологије*, Универзитет уметности у Београду – Факултет музичке уметности, Београд, 2025, 152 стр.

Виђена као „домен доколице“, уметност зарад „себе саме“ или одраз националне суштине под окриљем ауторитета традиције, музика се неретко сагледава као феномен који не завређује „праву“ научну пажњу. Таква „ускогруда“ виђења рефлектују се и на друге друштвено-хуманистичке дисциплине оријентисане ка музици, чиме се не занемарују само вековне научне традиције које су неминовно утицале на друштва и културе света, него се и маргинализује потенцијал разумевања заједница и утицај на њихов друштвени живот кроз музичку призму.

Разумевајући „дух доба“ поменутих научних традиција с критичком дистанцом према есенцијалистичким, колонијалистичким и позитивистичким приступима, вишедеценијски процес селекције теорија и метода изнедрио је проницљиву оптику за разумевање микро- и макрокосмоса друштва која је способна да проникне у срце културе пратећи њене звучне руте. У том смислу, није погрешно рећи да звук и музика (као његова организована и структурирана форма) настају из физичке материјалности инструмента, путују кроз звучне динамике, обликују дискурсе и епистеме, ослушкују се „ухом заједница“, те се, напослетку, утискују у тела као афективни импулс који генерише искуства појединаца и група. О овој путањи звука – од срца културе и појединаца као њених актера до научних и друштвених механизма и конструкција – говори монографија *Звук у срцу културе: дискурси, праксе и епистеме савремене етномузикологије* ауторке Иве Ненић, ванредне професорке на Катедри за етномузикологију Факултета музичке уметности Универзитета уметности у Београду.

Изузев уводног поглавља, тематска структура монографије организована је у пет поглавља која третирају разноврсне и кохерентно повезане тематске корпусе, крећући се од општих и глобалних научних поставки до регионалног и локалног контекста музичких пракси.

Монографија полази од поглавља *Дискурси кризе у савременој етномузикологији* у ком се криза тумачи као трајно епистемолошко стање које дисциплину усмерава ка друштвено ангажованим облицима знања. У том смислу, криза се активно промишља кроз предлоге потенцијалних делања у таквој клими који су усмерени на интердисциплинарност, повезивање медијских и етнографских приступа, заузимање критичког односа према неолибералном капитализму и „непослушност“ према његовој тржишној логици, као и суочавање са савременим изазовима хуманизма, постхуманизма и антихуманизма.

Друго поглавље *Родни режими и моћ деловања у процесима ре-конструкцијског значења и материјалности традиционалне музике* прати трансформацију разумевања традиционалне музике од спасилачко-документаристичких пракси ка схватању традиције као историјски променљивог, друштвено преговараног и динамичног процеса показујући како се кроз неотрадиционалне сцене, *revival* праксе и родно означене извођачке позиције традиција непрестано производи и реинтерпретира у савременим музичким заједницама. У том погледу, нарочито значајна јесте родна перспектива која некадашње „чуварке (вокалне) традиције“ позиционира као социомузички агенсне актерке попут Светлане Спајић, Рођеница и гусларке Бојане Пековић.

У трећем поглављу *Регионалности музике као стратегија „меког отпора“ и адаптивности њој-фолка: заједничке прошлости, један њој-фолк „да свима влада“?*), ауторка анализира регионални поп-фолк као феномен који кроз медијску хибридизацију и транснационалне музичке размене функционише као стратегија „меког отпора“ националним границама. Полазећи од дијахронијске перспективе односа овдашње музике и регионалности, приказује се како овај жанр разрађује идеју о културној различитости међу балканским народима, најпре кроз афирмацију колективног балканског хабитуса и „културне интимности“. Нарочито занимљиво јесте што се регионална поп-фолк продукција разумева као мрежа актера и канала којима нумере циркулишу кроз савремене дигиталне платформе и одражавају истовремено и културну размену, али и локалну адаптацију и интерпретацију, што је видљиво на примерима које Ненић анализира.

Примењена етномузикологија представља главно тематско поље четвртог поглавља *У срцу друштвене промене: примењена етномузикологија, подршка заједницама и научни активизам*, у ком је она дефинисана као облик научног активизма заснован на друштвеној одговорности, сарадњи са заједницама и оснаживању маргинализованих друштвених актера и група. Ослањајући се на концептуалне моделе

примењене етномузикологије који су артикулисани у међународној литератури, Ива Ненић их доводи у дијалог с локалним примерима „добре (и примењене) праксе“, те на тој основи предлаже могуће правце развоја ангажованије етномузикологије у овдашњем контексту. Такође, у овом поглављу, ауторка реконструише развој и тематске оквире примењене етномузикологије у локалном контексту, показујући како се српска етномузикологија позиционирала унутар шире парадигме примењеног знања, при чему су истраживачки приоритети обликовани специфичним социокултурним условима региона.

Завршно поглавље *Методски freestyle vs. сирота квалитативна процедуралносћ: једна мојућа скица етномузиколошке методологије* заокружује тематски и наративни ток монографије рефлексивном скицом савремене етномузиколошке методологије која је представљена као интердисциплинарна синтеза етнографског наслеђа, ангажованих приступа као и савремених дигиталних метода у циљу заједничког креирања знања и његовог ангажмана.

Теоријски допринос монографије огледа се, најпре, у способности ауторке да савремену етномузикологију сагледа истовремено дијахронички и ситуирано: монографија повезује шире концептуалне и епистемолошке оквире дисциплине с локалним истраживачким и друштвеним условима. Поред акцента на контекстуализацију, приметна је и оптика слична метамодернистичким премисама која нијансирано разумева теоријско-методолошки континуитет, уважава „дух доба“ и реинтерпретира методолошке традиције у светлу савремених питања ангажованости, друштвене одговорности и измењених услова производње знања. Нарочито битно јесте разграничење примењеног и ангажованог приступа, праћено критичким позиционирањем према неолиберализацији науке и промишљањем могућности деловања унутар „пукотина“ неолибералног режима. Тако монографија, поред прегледа савремених етномузиколошких токова, настоји да предложи и популаризује модел рефлексивне дисциплине која је способна да промишља сопствену прошлост, делује у садашњости и артикулише релевантне дисциплинарне стратегије за будућност.

Домет ове монографије превазилази границе саме етномузикологије јер је ауторка позиционира као шири епистемолошки простор унутар ког се обликује савремени научни третман звука, културе, идентитета и (живљеног) искуства. У том смислу, монографија имплицитно успоставља дијалог етномузикологије и етнологије/антропологије као дисциплина које повезују сродне историјске путање (од колонијалног наслеђа до „бремена“ националних научних

пројеката) као и етнографски метод и блиске епистемолошке основе. Надаље, етномузикологија се поставља као саговорник (и саборац) и другим друштвено-хуманистичким дисциплинама и интердисциплинарним студијама у циљу проналажења адекватних истраживачких модела који обједињују теоријску рефлексивност, методолошку отвореност и свесну друштвену ангажованост.

Шири значај монографије произлази из њене оријентисаности ка друштвено релевантном делању хуманистичких дисциплина у савременом контексту, најпре зато што систематизује постојеће примере „добре праксе“, а потом и предлаже неке од начина на које се теоријски увиди, методолошке иновације и теренски рад могу превести у друштвену корист за заједнице које су носиоци културних пракси. Уместо нормативног позива на ангажованост, ауторка демонстрира низ емпиријски утемељених примера у којима етномузиколошко знање постаје средство социјалне кохезије, оснаживања маргинализованих актера, преговарања културних политика и стварања облика сарадње између науке и друштва.

Посматрана у целини, монографија представља важан теоријски и програмски допринос савременој етномузикологији и ширем пољу студија музике, али и позив на даље промишљање и деловање унутар хуманистичких дисциплина. Њена посебна вредност лежи у томе што отвара низ могућих праваца развоја – од методолошких иновација и ангажованог рада са заједницама до редеофинисања односа између науке, културних политика и друштвене одговорности. Управо зато књига делује као платформа за будуће истраживачке, институционалне и ангажоване праксе које тек треба систематски развијати у домаћем академском и друштвеном простору. Предложене идеје показују да су трансформације дисциплине већ започете, али у локалном контексту и даље недовољне, те истовремено указују на потребу дугорочног рада, нових савезништава и стабилнијих структура које би омогућиле њихову пуну реализацију. У том смислу, монографија расправу о улози етномузикологије данас продуктивно помера напред – ка дисциплини која своју релевантност не доказује декларативно, већ кроз континуирано преговарање између теорије, праксе и друштвене стварности.

ЛАЗАР БАРАЋ

Етнографски институт САНУ  
lazar.barac@ei.sanu.ac.rs

<https://orcid.org/0009-0003-0360-5275>

## Антрополошко промишљање простора и местâ

Јелена Ђуковић, *Људи и околина: производња простора из антрополошке перспективе*. Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Одељење за етнологију и антропологију, Досије, Београд 2025, 173 стр.

Књига др Јелене Ђуковић, доценткиње на Одељењу за етнологију и антропологију, под насловом *Људи и околина: производња простора из антрополошке перспективе* представља успешан покушај да се сложена матрица антрополошке проблематике простора предочи читаоцима на језгровит и приступачан али информативно плодан и добро аргументован начин. Као први приручник ове врсте у домаћој етнологији и антропологији, књига има квалитете оригиналности и иновативности. Намењена је студентима, стручњацима и широј читалачкој публици заинтересованој да се упозна с теоријско-методолошким приступима, концепцијама и концептима у социо-културној антропологији и другим научним дисциплинама, те интердисциплинарним и трансдисциплинарним оквирима, који омогућавају да се разумеју вишеструки структурални, функционални и семантички аспекти и облици простора и местâ, као и начини њиховог стварања и организовања, како у дијахронијској тако и у синхронијској перспективи.

Књига се састоји из Увода и три главне текстуалне целине, под насловима *Прејлед: људи и околина; Антропологија простора, теоријски аспекти и оквири; Људи и околина – енвајронменталистичка перспектива*, након којих следе *Закључна разматрања* и списак литературе и извора. У уводном поглављу, ауторка објашњава да је књига произашла из настојања да се на једном месту обједине и систематизују њени увиди у дугогодишњем читању и промишљању релевантне научне и филозофске литературе, као и резултати сопствених етнографско-антрополошких истраживања ове проблематике на домаћем терену. У прегледним поглављима која затим следе, однос људи и околине посматра се и разматра дијахронијски – од праисторије до нашег доба и од картезијанског дуализма преко емпиризма и солипсизма до феноменологије итд. – и синхронијски кроз различите дискурсе – религијске, митолошке, уметничке, популарне кул-

туре, савремене дискурсе настале артикулацијом различитих поља и трансперспективизам. Поглавље „Људи и околина у антрополошким проучавањима“ садржи преглед дисциплинарних идеја, појмова и приступа од протоантропологије преко праваца као што су еволуционизам и дифузионизам, функционализам, структурализам и постструктурализам, те интерпретативна и симболичка антропологија и савремене парадигме све до успостављања антропологије простора и места као посебне субдисциплине. У оквиру треће текстуалне целине, ауторка приказује *теоријске алате* и *оквире* у когнитивној антропологији, објашњава терминолошку дистинкцију између простора и места, дефинише концепт „пејзажа“ (*landscape*), излаже теорију праксе и Бурдијеов *хабитус*, разматра простор и место као артефакте, позиционира проксемику и херменеутику простора у односу на невербалну комуникацију, указује на културна и симболичка значења просторних релација, појашњава концепте културних кругова и ареала, уводи проблеме власништва над простором и херитизације да би завршила излагање поглављем о новим концептуализацијама и праксама у вези са савременим облицима простора и места као што су *неместа*, *шреће место* и *сајбер простор*.

Посебан квалитет и вредност целој књизи даје четврта текстуална целина, у којој ауторка најпре предочава читаоцима енвайронменталистичку перспективу уводећи теме као што су *природа* као простор и место, *антропологија* као доба и *антропологија* као перспектива, те природна средина и еколошки дискурс. Ови и други релевантни концепти се потом операционализују у конкретној студији случаја, која је резултат ауторкиних вишегодишњих етнографских истраживања у Јадру и западној Србији. У току осам посета обишла је десет села у различитим општинама овог подручја и спровела интервјуе с локалним становништвом и активистима о горућој теми: експлоатацији литијума коју врши компанија *Рио Тинто*. У епистемолошкој равни, Јелена Ђуковић полази од схватања да екологија као дисциплина и еколошки активизам као пракса нису неутралне категорије, независне од улива идеологија различите провенијенције. Њена анализа сакупљене наративне грађе износи на видело доминацију нативног дискурса о природи и њеном очувању, који је по својој суштини и реторици националистички и традиционалистички. Студија случаја о Јадру и еколошком отпору је збиља како илустрација садржаја књиге, тако и њена кулминација. Вреди цитирати ауторкине проницљиве речи: „У западној Србији, природа је симбол и оружје – њоме се брани идентитет, територија и начин живота. Истовреме-

но је и уточиште и политичка платформа. Борба за природу није само борба против еколошке деструкције већ и борба против осећаја отуђености, маргинализације и немоћи пред глобалним силама. То је борба за очување света који је, у очима многих мојих саговорника, већ дубоко нарушен, али још увек вредан спасавања“ (стр. 139).

Најбоља препорука за читање књиге Јелене Ђуковић јесу релевантност и актуелност њене тематике, питањем стила којим природно и суверено влада сложенем научном и филозофском терминологијом и рафинираним сензибилитетом за феномене и процесе у друштвеној стварности који се дубоко тичу судбине људи, земље и планете. Тема књиге је експлицитно антрополошко схватање и разумевање простора, али на дубљем нивоу њене импликације су интринсиично хуманистичке у најбољем модерном значењу те речи, које укључује и свестан и савестан однос људи према природној средини, живом свету и ресурсима.

ГОРДАНА ГОРУНОВИЋ

Одељење за етнологију и антропологију

Филозофски факултет Универзитета у Београду

gocagorunovic@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3280-6637>

## Традиција, вера и колективно памћење као темељи идентитета и одбране

Ивица Р. Тодоровић, *Нападнути идентитет и могућности одбране – Мултидисциплинарна разматрања процеса и начина деконструкције и реконструкције српског идентитета*. Филозофски факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2025, 208 стр.

**М**онографија Ивице Р. Тодоровића под називом *Нападнути идентитет и могућности одбране – Мултидисциплинарна разматрања процеса и начина деконструкције и реконструкције српског идентитета* (2025) већ у самом наслову јасно говори шта је тема. Дело тежи да допринесе етнологији тиме што предочава суштину српског идентитета и традиције и да успостави modele њихове одбране од напада споља – *антиисрбизма*, и напада изнутра – *аутошовинизма*.

Монографија има слојевиту и дуалну структуру излагања, а сам начин писања је такав да захтева паралелну концентрацију. Књига може да се пресече попреко и да из тога настану два дела. Због природе и значаја теме, чини се да аутор није желео да било шта остане нејасно и недоречено. У фуснотама цитира и користи значајан корпус радова који се баве овом сложеном тематиком, што даје довољно простора читаоцу да формира свој суд. Поред научних извора, у књизи се могу наћи и цитати знаменитих (и мање знаменитих) верских личности и њихова виђења шта је српство и која је његова улога. У тексту се смењују афирмативне, али и негативне представе о Србима (које долазе и изнутра и споља); наводе аргументи којима се може учврстити идентитет, као и аргументи који се користе у његовој деконструкцији, начини и методе напада и одбране. Ослањајући се на више методологија, рад је првенствено мултидисциплинаран, али се издваја структурно-семантичка анализа као главни алат у тумачењу најзначајнијих ствари у раду. Коришћени су и класични етнографски алати као што су посматрање с учествовањем, разговори и упитници, али и анализа садржаја у медијима (и на друштвеним мрежама).

Прва два поглавља (*Српска земља, народ и идеја као вечне вредности; Сенке и њозорнице разарања – њокушаји деконструкције српског идентитета и антиисрбизам*) су уводна, с тим што се већ у другом сусрећемо са значајнијим аргументима о идентитету (за и против). Према Тодоровићу, српски идентитет је јасан и лако историјски, културно, генетски и територијално утврдив. Етнос је формиран још у средњем веку на цивилизацијским вредностима и припадности хришћанству и словенству. Народна традиција је настала у процесу преплитања хришћанских и претхришћанских образаца, а кључни пример тога је слава, јединствен српски обичај на основу ког се лако може утврдити припадност. Готово сви најважнији аспекти етноса имају порекло у реченом, било да је то популарна карактеристика као што је гостољубивост, разни облици завета, светосавље, или идеја о изабраном народу/Новом Израиљу. Прошлост и култура су ресурс утврђивања идентитета исто колико и његове деконструкције. Скоро сви примери и аргументи у монографији могу бити искоришћени с обе стране сукоба идентитета. Овде има доста говора о антисрбизму (који глобално често иде уз антирусизам), србомржњи и разним „геноцидним“ културним политикама и ревизионизмима. Оно што је посебно симптоматично и што је узрок за писање једне овакве монографије јесте антисрпски говор мржње који се одомаћио у Србији, који је последица неоколонијалне стварности.

Треће поглавље (*Поновно стварање светіої просіора и светіої времена – очување идентіиїейта и сакрализација просіора и времена у београдском (и ширем српском) контексту: нова испољавања и значења литија*), као и четврто поглавље (*Слава и литије као модели и могућности идентіиїейске одбране*), узимају за пример спасовданске литије у Београду и литије уопште као модел одбране и очувања идентитета и вредности иза којих литије стоје, попут породице или Косова. Овде се опширније описује траса кретања и симболички значај, где се првенствено истиче ресакрализација (Београда) и успостављање нове духовне и идентитетске религијске реалности. Литије су реакција на антисрпске трендове, као и на „антилитије“ тј. Европрајд. Успешност литија, пре свега у солидарности коју стварају као и идентитетско самопотврђивање, показује значај и могућност одбране, што је најочигледније на примеру црногорских литија 2020. године и њиховог културно-политичког значаја.

Четврто поглавље поред литија се бави феноменом и значајем славе. Слава је сложени идентитетски, историјски, културни, религијски и друштвени феномен који је недвосмислен знак српског наслеђа и тврди етнокултурни маркер. Она игра посебну улогу у светлу нових генетских и генеалošких истраживања (Српски ДНК пројекат; poreklo.rs), повезујући је с родовима егзактним научним методама. Слава се као и Y хромозом преноси патрилинеарно, па су тако хаплогрупе у последње време постале значајан аргумент у дебатама о идентитету. Ова веза је значајна у потврђивању етногенезе и идентитета и, као и слава, она је повезница с прецима и српским идентитетом. Тодоровић сматра да су слава и хаплогрупе значајне у борби против етничког инжењеринга.

У петом поглављу (*Заветі и идентіиїейт – живљење и стварање светіих идеја (сруктурно-семантичка и оледна разматрања)*), фокус је на идеји „завета“, односно феномену српских завета као што су косовски, светосавски, јасеновачки итд, и њихова улога у креирању српског идентитета. Хришћанског порекла, завет је специфична врста културног обрасца (сакрализованог) правца деловања и одлука о садашњости и будућности народа који га прихвата. Постоје разне врсте завета (Богу, породични, брачни, народни, задужбинарски), а могу бити и територијални (косовски, јасеновачки, војвођански) што одговара културно-историјским претензијама, било као израз српског етничког простора, одузетог, или неповраћеног. Вера и завети су одржали српски идентитет под туђом влашћу и обновили су државе (Србију и Црну Гору). Уско су повезани с идејом о заветном народу (Нови Израил). Због њихове природе давања јасних смерница, али и историјске

потврде значаја за народ, аутор их сматра врло значајним у одбрани идентитета.

Последња два поглавља (*Видокруї српске идеје и мисије – одговори на идентитетска разарања и примарни идејни системи и етнокултурни обрасци; Суновраї и буђење Нової Израїља – завршни осврїти и рекаїтулације*) су закључна, с ауторовим освртима на претходна поглавља уз предлоге практичних модела одбране. Првенствено почиње са питањем зашто у јавности нема говора о покушајима деконструкције и о антисрпском говору, као и зашто не постоје неке политике одбране. Говори и о продуженом геноцидном стању где је демографија, односно бела куга, јасан показатељ (окупационог) стања нације, као и духовна криза. Уз критику постојећег стања, даје конкретне предлоге базиране на моделима из претходних поглавља.

Монографија може бити јасан путоказ стејкхолдерима како заштити национални идентитет. Једно од опажања у њој јесте проблем правног одсуства препознавања антисрбизма (као што већ постоји о антисемитизму). Такође представља један од ретких покушаја да се из домена етнологије говори о оваквој теми. Међутим, због природе саме теме може наићи на многе критике, као и због идеолошке пристрасности с којом је писана. То се пре свега односи на наглашавање значаја православне вере у креирању, обнови и заштити идентитета. Аутор предлаже освешћивање језгра колективне свести Срба, али читаоци који себе сматрају делом српског етноса а који имају секуларне сентименте, или су пак атеисти или припадници других конфесија, имаће потешкоћа да се пронађу у неким описима идентитета и да усвоје предложене моделе одбране. Монографија се позиционира унутар примордијалистичког разумевања нације, где се идентитет схвата као историјски континуитет утемељен у културним и духовним обрасцима, што је у супротности с конструктивистичким приступима који нацију виде као модерни пројекат. Такође, књига може наићи и на критике због биологизације идентитета и због употребе неких аргумената који потичу из аутохтонистичке школе историје, што готово увек наилази на снажан отпор код српских историчара.

Оно што представља значајан допринос јесте ближе разумевање основних представа идентитета, начина његовог формирања, као и указивање на проблеме антисрбизма и деконструкције идентитета. Као текст који истовремено тумачи, брани и нормативно усмерава идентитетске процесе, монографија превазилази оквир класичне етнологичке студије и улази у поље културне политике. Највећа вредност књиге није у понуђеним решењима, већ у артикулацији проблема који се у

јавном простору често интуитивно осећају, али ретко систематски анализирају. Без обзира на идеолошку усмереност, дело представља подстицај за даљу научну расправу о динамици националног идентитета у условима глобализације и културних конфликта.

ДЕЈАН ПЕТКОВИЋ

Етнографски институт САНУ

dejan.petkovic@ei.sanu.ac.rs

<https://orcid.org/0009-0004-4868-0559>

## Сањају ли киборзи смак света?

Лидија Делић. *Глад, а српска? Мали појмовник – од фолклора до трансхуманизма*. Нови Сад, Академска књига, 2025, 306 стр.

Лидија Делић је у претходних двадесетак година објавила неколико монографија и велики број студија у научној периодици и зборницима. Један део њених истраживања тиче се традиционалне културе и усмене књижевности, на првом месту онако како се јавља у „класичној“ епској поезији (*Животи ејске њесме*, 2006). Други део окренут је српској и светској ауторској књижевности (Томас Ман, Сарамого). На крају, Лидија Делић пише о савременој популарној култури, медијима, интернет култури и о појавама чије су границе између науке, филозофије и култа често нејасне, као што је трансхуманизам. Али и у прилозима везаним за последње теме истражује се веза с наслеђем архајског и митског мишљења и устаљеним фолклорним обрасцима (*Змија, а српска*, 2019). У новој књизи ауторка је обухватила све поменуте аспекте. Изабране су важне теме или „блокови“ који се понављају у различитим видовима културе (глад, камен, бик, смрт, гроб, жртва, ковид, лек, сећање, чудо, ђаво, баба, идеологем, пророчанство, метеорологија, невреме, трансхуманизам) и систематизовани као својеврстан лексикон. У обради сваког од ових појмова ауторка се креће „хоризонтално“ и „вертикално“. Наводе се примери из фолклора, као и различитих књижевних, филмских и ликовних дела, из сфере медија (новине, портали, огласници, друштвене мреже) и из научног и футуристичког дискурса. Овим појмовима налазе се примери у делима усмене књижевности, и то у широком жанровском распону (епска и лирска песма, балада, предање, мале форме). Није реч тек о паралелама и навођењу интернационалних мотива и типова. Појаве из историјски различи-

тих слојева културе постављају се у такав однос у ком старије форме помажу разумевању новијих, блиско поступку „историјске поетике“. Тако се у савременим рекламама, трансхуманистичким пројектима или катастрофистички формулисаним клишеима временских прогноза откривају манифестације фолклорних образаца, који су изрази архаичног погледа на свет. Медијски извештаји о чудесним излечењима препознају се као жанр предања; метеоролошка предвиђања откривају есхатолошку, апокалиптичку основу; наративи о ковиду – прва епидемија, како ауторка наводи, на коју је фолклористика одмах глобално реаговала – активирају представе о смрти преко реда или смрти због греха и прекршаја. Жеље крионичара (које се посматрају са становишта низа логичких последица које би њихово остварење донело) за вечним животом разумеју се као варијанта вампиризма.

Релевантност оваквог приступа је вишеструка. Теме попут пандемије или пројеката савремених научника и иноватора сагледавају се на нов начин који им пружа перспективу ширу од савременог друштвеног контекста. С друге стране, фолклор који се често популарно још увек посматра као остатак прошлости конзервиран у збиркама из 19. века или у раду културно-уметничких друштава, открива се као жив и присутан у савременом говору. Мада је фолклористима и антрополозима ово добро познато, како се књига бави темама ширим од уско дисциплинарних и намењена је читаоцима различитих специјализација, овај налаз треба истаћи. Хуманистика уопште, као и фолклористика посебно, често се у савременим популарним представама посматрају као области које морају да оправдавају своје постојање (и финансирање) у високошколским и истраживачким институцијама. Ова врста имплицитне или експлицитне критике најчешће иде кроз успостављање опозиције застарело/савремено и технологија-наука/хуманистика. Хуманистика понекад упада у покушај усиљеног доказивања сопствене актуелности и релевантности тиме што би се показао њен значај за савремену науку (а што би управо било усвајање сцијентистичког и техницистичког мишљења). Ауторка је обрнула ту перспективу. *Глад, а срџска?* показала је релевантност и фолклора (укључујући, наравно, мит) као грађе и његовог проучавања за разумевање оних појава које се виде или које се саме представљају као одлике сâме савремености (и будућности), попут технолошких футуро-утопија или проблематике медијских садржаја и друштвених мрежа (од „високог“ нивоа велике дебате коју је покренула чувена фотографија Кевина Картера из рата у Африци до свакодневног искуства корисника интернета). Актуелност ових тема није потребно истицати. Мало пре изласка књиге, корифеј

ових пројеката, Илон Маск, стекао је (и изгубио) политички положај, дотад непостојећи у америчкој државној управи, с ког је могао непосредно да утиче на вођење америчке политике. Ауторка је уронила у један особен футуристички свет који као да је изашао из говора лудих проналазача из филмова, као и у свет теоретичара завера који ове претходне разоткрива по подкастима, Јутјуб каналима и јавним наступима: *brain upload*, *mind cloning*, *interbrain*, крионика, тераформирање – само су неке од замисли које су и једнима и другима свакодневни живот. Испод тих наратива откривају се обрасци везани за древне концепте чуда, другости, есхатологије, какви се јављају и у миту. Сви ти пројекти постављају себе у перспективу наводне будућности коју стварају и из које суде о релевантности појава савременог света. Фолклористика, за коју се чини да не може бити даље од њих, у прилозима Лидије Делић открива сродност ових представа с фолклорним, архаичним изворима, па и њихов извор, постављајући их тако у критичку перспективу.

У оваквом приступу ауторка је успешно избегла својеврсни редуccionизам коме сродни приступи (препознавање „фолклорних елемената“, митска критика) могу лако постати склони, а то је да се једноставно препознају одређени старији обрасци. Прецизно се наводе и разлике које постоје између старих и савремених појава, а разматрањем узрока ових промена ауторка показује да су те новине културни индикатори савременог света: профит, глобализација или менталитетска промена. Ова последња нарочито се види у доживљају, на пример, смрти, породице и личности или у култу младости и здравља који мења наслеђене обрасце. Врлина ових „одредница“ (заправо студија) јесте јасно оцртавање културних, историјских и друштвених специфичности у којима се одређена тема остварује. Изврсна илустрација ове интерпретативне сензитивности и вештине јесте рад о „путовању“ Косовке девојке од усмене песме до Мештровића и интегралног југословенства.

Посветили смо нешто већу пажњу најновијим појавама попут поменутих сцијентистичких због њихове актуелности и зато што њихово повезивање с фолклористиком открива нове углове посматрања и могућности саме фолклористике. Али и читалац који се занима само за област традиционалне културе наћи ће овде низ доприноса: на пример, о биду у фолклору (српском и компаративно узетом) или о представама смрти у тужбалицама и песмама из Другог светског рата. Исто важи и за прилоге који су посвећени писцима, попут Теда Ђанга или Мирјане Новаковић и њиховим разноврсним, често изненађујућим, везама с фолклорним темама.

Што се методологије тиче, Лидија Делић је „пекла занат“ на традиционалној фолклорној грађи, првенствено на епској поезији, где се нарочито бавила моделима и формулама, чиме је дала допринос специфично националној варијанти теорије усмене формулативности. Истовремено је била ангажована у пројектима дигиталне хуманистике, односно дигиталног представљања културног наслеђа. Појмови ових приступа уграђени су и у овај појмовник, али су и проширени. Лидија Делић је уочила особиту интерпретативну продуктивност коју нуди концепт метафоре Лејкофа и Џонсона, за које тај термин не означава тек стилску фигуру већ начин мишљења. У том смислу можемо закључити да је реч о књизи која има основу у темељном познавању фолклористике (народне културе), али која, хватајући се у коштац с најактуелнијим и најизазовнијим питањима, припада области културологије. Нарочито се у овом погледу истичу прилози који се баве темељним антрополошким питањима сваке културе, попут односа према смрти и сахрањивању или жртвовања.

О ширини приступа довољно говори и списак извора и литературе који обухвата близу тридесет страна. Књига ће бити корисна специјалистима из различитих хуманистичких и друштвених дисциплина (књижевност, етнологија и антропологија, историја, историја уметности, комуникологија, журналистика). Књига се може читати као целина, али се поједине одреднице, како је и замишљено, могу читати засебно или је могуће читати књигу напрескок, у зависности од теме која читаоца занима. На крају, као нарочиту врлину истичемо то да, без обзира на висок теоријски ниво, књига није писана херметичким језиком пуним стручних термина. Излагање је врло јасно и прецизно, многе студије и теорије представљене су у уводним деловима поглавља/одредница на узорит, готово уџбенички, а сажет начин, док је њихова примена на грађу и аргументација таква да води читаоца ка новим погледима.

НЕМАЊА РАДУЛОВИЋ

Филолошки факултет Универзитета у Београду

nem\_radulovic@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0001-6572-0787>

## „Бесмртни мотив“: историјским, социокултурним и политичким траговима балканског вампира

Danilo Trbojević, *Balkan Vampires: Society, Politics, Representation*. Routledge, Abingdon and New York, 2026, 256 pages

Књига Данила Трбојевића *Balkan Vampires: Society, Politics, Representation* (Балкански вампири: друштво, политика, репрезентација) истражује начине на које мотив вампира из балканског фолклора прожима модерне социокултурне и политичке сфере, откривајући вампира не само као митску фигуру и остатак традиционалних веровања, већ као снажан симбол културног и политичког дискурса, који активно учествује у обликовању савремених културних и друштвених идентитета. Аутор наглашава да књига нема за циљ егзотизацију руралних заједница нити карактеризацију саговорника као сујеверних, наивних или необразованих – већ да открије да они, као и сви људи широм света, настоје да схвате свет око себе и да се боре са животним изазовима, неретко дубоким и комплексним. Ослањајући се на богатство етнографског материјала, књига ће бити корисна научницима из области антропологије, културних студија, фолклора, демонологије, историје и шире. Предговор за књигу написао је проф. др Слободан Намовић, који наглашава да је аутор међу првим савременим српским етнологима поново отворио питање вампирске форензике и медицинских аспеката вампиризма о којима се говорило у глобалној науци, проширујући претходне перспективе, као и то да је међу првима у српској етнологији и антропологији проучавао употребу мотива вампира у политичкој комуникацији, али и поставио питање парадокса који постају очигледни кад се веровања о вампиру посматрају као нематеријално културно наслеђе, посебно онда кад такво наслеђе постане основа за иницијативу регионалног туризма и економског развоја.

Прво поглавље *Сенке и значења* објашњава методолошки и теоријски приступ, односно комплексност субјекта истраживања коме је било неопходно прићи с разноврсних методолошких становишта. Аутор методолошки приступ одређује као интерпретативни, фокусирајући се на анализу процеса стварања значења разумевањем социокултурног контекста у ком су та значења настала, као и појединаца који производе и користе одређене симболе на специфичне начине

и у посебне сврхе. Како би се то постигло, аутор домаћи етнографски материјал употребљава као референцу у односу на богату грађу коју је прикупио, али и истиче место вампира у метрополитској и популарној култури, односно његову употребу ван традиционалног контекста. Теренско истраживање, спроведено у периоду од 2007. до 2025. године, обухватало је обилазак више од стотину заједница на подручју Србије, претежно руралних, где су вођени разговори с неколико стотина саговорника, чија сећања, мисли и исповести испуњавају књигу на један интиман начин, који сведочи осећају блискости, разумевања и поверења које се развило између истраживача и његових саговорника. Истраживање нема за циљ да трага за „древним или логичним коренима“ или „аутентичним“, идеал-типским моделима вампира, већ разумевање његових савремених облика, функција и симболике унутар друштвене динамике данашњих сеоских заједница Србије.

Друго поглавље пружа преглед истраживања вампира у Србији. Постоје извори који говоре о народним веровањима у натприродна бића у Србији који датирају још из средњег века – *Номоканон* Светог Саве из раног 13. века, *Душанов законик*, црквене и правне критике народних веровања и пракси – међутим, (научно) интересовање за вампире на просторима Балкана започиње током 18. века, на захтев Хабзбуршке монархије, услед вести о наводном вампиризму у селима Србије и Хрватске. Извештаји који су написани на основу ових запажања постали су први извори о вампирима у западном свету. Истиче се критички положај према вампиризму који су заузели истакнути филозофи просветитељства, потом романтичарска перспектива 19. века која фолклорна веровања користи као уметничку и филозофску инспирацију, те их популаризује међу читаоцима и академским круговима, доприносећи сакупљању грађе на територији Балкана и Србије међу фолклористима и раним етнографима. Истиче се значај Вука Стефановића Караџића, кад су у питању домаћи рани фолклористи и етнографи, Тихомира Ђорђевића, чија се монографија *Вампир и грџа бића у нашем народном веровању и предању* сматра једном од најзначајнијих монографија о вампирима, Веселина Чајкановића, Душана Бандића, а потом и многих других савремених антрополога и научника који су пружили свој допринос приликом проучавања вампира.

Треће поглавље *Многа лица сеоској вампира – истрајом културној континуитету* пружа детаљне увиде у карактеристике вампира, истиче компаративну анализу историјских и етнографских извора из периода осамнаестог, деветнаестог и двадесетог века и података сакупљених током истраживања, односно података из прве две деценије

двадесет првог века. Поглавље у том смислу пружа традиционално одређење вампира, али и савремене описе који поједине карактеристике искључују, а поједине додају, укључујући податке о томе ко може постати вампир, приче о начинима на које се постаје вампир, описе изгледа, трансформације и манифестације вампира, места и времена његовог уобичајеног појављивања, утицај на заједницу, мере превенције, заштите и елиминације вампира (које укључују богоугодан живот, поштовање начела заједнице, праћење протокола за испраћај у загробни живот, адекватну припрему тела покојника, уништавање тела вампира и сл.) – будући да се појава демона углавном интерпретира као опасност и лоше знамење не само за појединца, већ за целокупну заједницу.

Поглавље *Метаморфозе вампира у контексту српског села* наглашава да веровање у вампира није универзални мотив свих српских села, као и варијације препознатих карактеристика вампиризма – засноване на социокултурним факторима који су извршили утицај на веровања о вампирима и његову функцију. Истичу се веровања и културне праксе повезане с начинима на које се заједнице опходе према телима преминулих, посебно кад су у питању блиски покојници. Једна од основних карактеристика приликом препознавања вампира био је феномен „постхумног живота ткива”, односно физичке карактеристике које су истичале односе природе и културе, добре и лоше смрти, чистоте и опасности. Истовремено, овај одељак пружа увид у улогу коју крв носи у традиционалним вампирским наративима, указује на сексуалну и предаторску природу вампира, комплексност патријархалних партнерских односа, односно употребу ових аспеката вампиризма у животу заједнице.

Поглавље *Вампир између два погледа на свет* представља вампира као симбола локалног погледа на свет, не само путем социокултурне улоге у демонолошким наративима и фолклорним веровањима, већ и као симболичку рефлексiju колективног културног, религијског и политичког идентитета сеоских средина. У том контексту, етнографски материјал, као и изражени ставови о локалним веровањима, схваћени су не само као остаци прошлости, већ као савремени феномени културне интимности. Демонолошка предања посматрају се као медијум путем ког су се чланови сеоских заједница едуковали, не само по питању одређених бића, места или феномена, већ по питању норми, вредности и веза које чине структуру живота унутар заједнице. Спољашњи центри моћи, попут државе и цркве су неретко, у покушајима редефинисања социјалних реалности и културног идентитета села, инстру-

ментализовали вампира као симбол традиционалног сеоског живота, приказујући га као заосталу, ирационалну фигуру културног отпора, ког је било пожељно искоренити у корист јединственог социокултурног поретка. Шесто поглавље *Вампир између моћи и њоја* приказује вампира као „Другог“, чију инструментализацију спроводи трећи, спољашњи фактор – западњачка наука, уметност и популарна култура. Приликом конструисања дискурса балканизма, вампир је послужио као културни диференцијатор између западне надмоћи и балканске инфериорности, односно два система реалности. Иако вампир више није само производ Балкана, он и даље стоји као симбол страног, опасног и маргиналног, а дело које наглашава ово схватање јесте роман *Дракула* Брема Стокера; у овом одељку аутор истиче и друге значајне савремене представе вампиризма у области књижевности и популарне културе.

Наредно поглавље *Бренд или ѿерей: вампир између инѿимној веровања и јавној добра* испитује начин на који туристички наративи могу комерцијализовати, изменити, потиснути или пак оживети локално наслеђе и истиче напетост између локалних и глобалних представа вампира, разлику између „аутентичног“ и „музеализованог“ вампира у оквиру јавног приказивања културног наслеђа, као и постојање вампирског туризма у Србији, Хрватској, Бугарској, Румунији, али и у другим земљама јужне и централне Европе. У случају Србије, три села се сматрају творцима српских и глобалних прича о вампирима: Кисилево, повезано с првим „научно забележеним“ случајем вампиризма Петром Благојевићем; Медвеђа, село Арнаута Павла, другог забележеног вампира из Србије, и Зарожје, дом најпознатијег српског вампира Саве Савановића.

Осмо поглавље *Светови у дисонанци: фолклор, веровање и ѿишање реалности* истиче не само културне реалности сеоског живота, већ и становишта према којима појединци путем индивидуалног схватања мотива вампира рефлектују своје ставове и вредности према ширем друштвеном контексту. Иако се стиче утисак да је сеоска заједница „центар света“ својим припадницима, она се не може схватити као хомогена средина, а ставови о локалном идентитету, наслеђу и стварности нису јединствени, те припадају појединцима, што аутор и наглашава – концепт села (као и концепт вампира) користи се за посматрање света „малог“ човека, чији хабитус представља пресек различитих генерацијских, културних и политичких утицаја који су обликовали идентитете, имагинације и онтологије, склоних променама и утицајима (пост)модернизма. Поједина веровања бивају редефинисана – међутим, њихова снага и социјална улога рефлектују

специфичне погледе на стварност, специфичне односе савременог и древног, задржавајући нематеријалне форме које одржавају значење заједнице, традиције и културне афирмације. Вампир (чије карактеристике се после смрти не мењају) у том смислу остаје симболички члан заједнице, а његово постојање зависи од способности адаптације и кохабитације са заједницом.

У последњем поглављу *Од заборавља до вечности (и обрнуто)*, у завршним напоменама, истиче се да је фокус истраживања разумевање комплексности и промене света унутар руралних заједница које размишљају о вампирима. У том смислу етнографски материјал служи као полазиште за дубљу анализу културних, социјалних и симболичких аспеката села, посебно оних који указују на демонолошка бића, попут вампира, који у симболичком смислу представља призму кроз коју су се посматрали начини схватања света описани у наративима саговорника, али и медијатора и диференцијатора између различитих друштвених група, процеса и средина. Књига обухвата кључне аспекте вампира као симбола, попут његове улоге у традицијама и културним идентитетима балканских заједница, утицај социјалних, културних и политичких промена у перцепцији и трансформацији симбола, његову адаптабилност у савременом контексту, с посебним нагласком на феномен културне интимности и улоге вампира приликом културне афирмације локалних заједница. Завршна разматрања наглашавају да је у питању само почетак истраживања једне комплексне тематике, мотива који остаје бесмртан, упркос социјалним и културним променама окружења у којима се замишља и препричава.

МАРИНА МАНДИЋ

Етнографски институт САНУ  
marina.mandic@ei.sanu.ac.rs

<https://orcid.org/0000-0002-8689-2788>